

KULTURNÍ A POLITICKÉ POZADÍ DOVOZU MAĎARSKÝCH FILMŮ DO ČSR V DRUHÉ POLOVINĚ 30. LET

Miloš Dostál

Maďarské filmy, které se dovážely v 30. letech do Československa a uváděly se především na Slovensku a Podkarpatské Rusi, byly ze strany kompetentních státních úřadů podrobovány přísné cenzuře. Nikdy však nebylo těmito orgány – a to navzdory četným a hlasitým námitkám Slováků – zpochybněno právo maďarské národnostní menšiny v ČSR vidět a slyšet tyto filmy v rodném jazyce. O této problematice nám podávají cennou výpověď archivní materiály centrálních úřadů. Dříve než necháme promluvit tyto prameny, je však třeba předeslat několik úvodních poznámek.

Trianonskou dohodou z roku 1920 mezi vítěznými mocnostmi první světové války a Maďarskem bylo historické Uhersko rozbito. Budapešťská vláda byla nucena odstoupit ve prospěch nově vzniklých sousedních států – Československa, Rumunska a Jugoslávie – rozsáhlá území obývaná vlastním národem. Vítěznými mocnostmi deklarovaný princip práva národů na sebeurčení nebyl v případě poražených Maďarů akceptován. Byly vytvořeny nové a namnoze zcela umělé státní hranice, jež dříve nepředstavovaly ani hranice správní či historické, zejména však nerespektovaly hranice národní a etnické.¹⁾

Proti případným restauračním a iredentistickým snahám ze strany Rakouska a Maďarska byl v průběhu 20. let za pomoci velmocí vybudován malodohodový blok států ČSR, Rumunska a Jugoslávie. V meziválečném období nebyl proto vztah Maďarska ke jmenovaným státům právě přátelský. Tyto negativní vztahy

1) V této souvislosti je třeba poznamenat, že velká část maďarské historiografie dodnes reflektuje tuto skutečnost jako národní a dějinné trauma. To se týká zejména Sedmihradska, které v dobách okupace Uher Turky udržovalo kontinuitu maďarské státnosti. Dnes je obýváno nejpočetnější maďarskou menšinou.

se týkaly samozřejmě i Československa a Maďarska. V kulturní výměně mezi oběma státy panovalo na obou stranách značné podezření z možné politické indoktrinace. V konkrétní oblasti filmového obchodu se tyto obavy promítaly na československé straně do přísné cenzury dovážených maďarských filmů a do způsobu státního dozoru nad jejich distribucí v oblastech obývaných maďarskou minoritou, tzn. na jižním Slovensku a Podkarpatské Rusi.

V údobí mezi světovými válkami se také na filmovou produkci a kinematografii vůbec nahlíželo poněkud jiným způsobem, než je tomu dnes. Stát spatořoval ve filmové produkci především 1/ významný artikl vnitřního i mezinárodního obchodu, a proto ji též podporoval – hlavní slovo přitom mělo ministerstvo obchodu (dále MO); 2/ velmi vlivný prostředek státně politické propagandy v zahraničí; 3/ domácí kulturní a umělecko-osvětový prostředek. Podporou domácí filmové produkce zároveň stát – formou mezistátních smluv o filmové výměně – reguloval nadměrný příliv zahraničních filmů do ČSR, který by odváděl příslušný kapitál ze země.

Dohled státu nad kinematografií provádělo od založení státu r. 1918 ministerstvo vnitra, které vydávalo kinolicence majitelům biografů a povolovalo veřejná filmová představení. K příslušným filmům pak vydávalo tzv. cenzurní listy, jež obsahovaly základní údaje o filmu, návrhy konkrétních cenzurních zásahů, vhodnost promítání filmu pro mládež a podobně. Filmy zde byly posuzovány zejména z hlediska státně bezpečnostního a mravnostního.

V průběhu velké hospodářské krize a v souvislosti s počátky zvukového filmu u nás bylo rozhodnuto o vytvoření systému státních podpor na výrobu domácích filmů. Vyhláškou ministerstva obchodu z listopadu 1934 vešel v život Filmový poradní sbor (dále FPS) jako nejvyšší „veřejně právní korporace“ pro všechny otázky související s výrobou, dovozem a vývozem filmů. Členy FPS byly za státní správu zástupci ministerstva zahraničních věcí, ministerstva obchodu, ministerstva školství a národní osvěty, ministerstva financí, ministerstva národní obrany; za filmové korporace pak Svaz filmového průmyslu a obchodu, Svaz filmové výroby, Ústřední svaz kinematografů, Československá filmová unie a Československá filmová společnost.

Každý do Československa dovezený film byl před touto komisí předváděn a přísně, leč velmi objektivně hodnocen z mnoha hledisek.²⁾ Jedním z důležitých

2) Připomeňme stanovenou praxi 30. let, kdy za jeden vyrobený československý film, který prošel schválením Filmového poradního sboru, mohl výrobce dovést 5 cizích filmů a výtěžkem z jejich exploatace v ČSR poté uhradit náklady spojené s jeho výrobou. V tomto směru byl FPS pod stálým tlakem různých neúspěšných domácích výrobců, kteří vložili do natáčení filmu až několik set tisíc korun a naléhali prostřednictvím FPS na udělení státní subvence. Při nízké kvalitě filmu FPS dotaci odmítl a výrobce nemohl ani získat oprávnění k dovozu zmíněných cizích filmů, aby se alespoň tím – při diváckém neúspěchu svého filmu – finančně „zahojil“.

kritérií při posuzování filmů se staly i zahraničně politické zájmy Československé republiky. Právě na filmové cenzuře 30. let lze velmi názorně posuzovat, jakou roli stát filmu přikládal, a jak citlivým fenoménem v mezinárodních vztazích a politice se v této době stal. Vypovídají o tom zejména písemnosti z fondu ministerstva zahraničí, kde nalezneme četné stížnosti a protesty velvyslanců různých států proti promítání filmů, u nichž shledají určité momenty, jež by na jejich zemi „mohly vrhnouti nepříznivé světlo“ apod. Zejména v druhé polovině 30. let jsou tyto přípisy stále častějším jevem: německý vyslanec v ČSR například požaduje zákaz distribuce jmenovaných francouzských filmů u nás s odůvodněním, že „urážejí německého ducha“ nebo „zesměšňují německou branou moc“ apod.; na druhé straně francouzské vyslanectví v Praze žádá zákaz německého filmu, v němž je několik ironických zmínek o Francouzích atd. Podobné kontroverze se musely občas řešit až na ministerské úrovni a československá oficiální místa se v tomto ohledu mnohdy ocitla mezi dvěma mlýnskými kameny.³⁾

Ani československé úřady však nezůstávaly ve zmíněné senzibilitě vůči cizí filmové produkci nikterak pozadu. Z činnosti našeho ministerstva zahraničí zaujme např. protest z poloviny 30. let do Vídně, v němž se požaduje cenzura jistého rakouského filmu, ve kterém vystupují „osoby nízkého původu mluvící česky“ nebo kde podobné postavy mají česká jména. Nám dnes jistě jen stěží pochopitelná citlivost vysokých státních úřadů na podobné jevy v cizí filmové produkci nebyla přitom výrazem poněkud křečovitě obrany mladé československé státnosti, příp. národa, nýbrž realitou zcela obvyklou a v mezinárodních vztazích své doby běžně praktikovanou. Vzpomeňme jen na ohlas filmu *Jánošík* z r. 1936. Ostrý protest proti tomuto filmu zazněl z maďarské strany hned při jeho předvádění na mezinárodním filmovém festivalu v Benátkách téhož roku. Diplomatickou cestou si poté Maďarsko vymohlo zákaz jeho veřejné distribuce v Německu a obrátilo se s toužé žádostí i na jiné země.⁴⁾

Přenesme se však zpět k problematice československo-maďarské filmové výměny. Dovoz a vývoz hraných celovečerních filmů mezi oběma státy byl stanoven na základě kompenzace: za jeden dovezený maďarský film, který prošel

3) Zahraničně politická orientace Československa na Francii přitom nekonvenovala s příslušnou filmovou výměnou. V roce 1935 se dovezlo z Francie 15 filmů, zatímco z Německa plných 75. To však bylo způsobeno zejména početnou německou menšinou u nás a souviselo s dominantním postavením zdejší německé půjčovny UFA.

4) O výše zmíněných zahraničně politických aspektech ve filmu viz: Archiv FMZV, II. sekce, kartony č. 398-409.

cenzurou FPS a MV, musel být dovozcem do Maďarska vyvezen jeden čs. film s potvrzením, že byl rovněž maďarskou cenzurou připuštěn.⁵⁾

Filmový poradní sbor postupoval při posuzování dovezených filmů podle následujících obecných směrnic: Zápis do rejstříku dovezených filmů nebyl udělen takovému filmu, který by

- 1) „ohrožoval nebo poškozoval státní zájmy;
- 2) ohrožoval veřejný pořádek a klid;
- 3) mohl vyvolat neklid v snášenlivosti národnostní, náboženské nebo politické;
- 4) ohrožoval by náš systém politicko-demokratický buď přímo nebo nepřímo propagandou jiných režimů nebo nekritickým vychvalováním monarchií, aristokratických společností atd.;
- 5) připomínal a velebil by dřívější politické poměry ve střední Evropě;
- 6) kalil nebo porušoval poměr ČSR k jiným národům, obzvl. těm, jež se shodují s koncepcí československé zahraniční politiky;
- 7) hanobil by příslušníky kterýchkoliv národů;
- 8) urážel mravní a umělecké citění;
- 9) byl nepřijatelným s hlediska uměleckého nebo technického provedení.“⁶⁾

Podle jiného pramene z roku 1936 však byly směrnice uplatňované při cen-
zuře německých a maďarských filmů mnohem konkrétnější a striktnější. Do ve-
řejné distribuce nebyly připuštěny filmy, které mimo jiné

- a) „napadají parlamentní demokratický systém nebo jím opovrhují;
- b) silně zdůrazňují nacionálně socialistický vůdcovský princip;
- c) filmy s maďarským prostředím, obzvláště s Maďary v maďarských uniformách;
- d) filmy, které pojednávají o problémech menšin.“⁷⁾

5) Podobná filmová výměna se obvykle na základě příslušných smluv praktikovala i s jinými zeměmi, např. s Polskem, které však již od roku 1934 přešlo na otevřeně nepřátelskou politiku vůči ČSR, což se ve filmové výměně projevilo téměř úplnou stagnací. V případě Německa byla praxe – vzhledem k existenci 3milionové německé menšiny u nás a obrovské filmové produkci v Německu – poněkud odlišná: Za každých 15 dovezených německých filmů se za stejných podmínek mohl vyvést 1 čsl. film do Německa. Např. v roce 1937 se dovezlo celkem 78 německých filmů a vyvezlo se 5 československých. V českých ateliérech se ostatně natáčely i filmy ve verzi české a německé. Německé se dobře umísťovaly v Sudetech a byly i s nezanedbatelným ziskem vyváženy do Německa.

6) Viz nedatovaný zápis FPS z roku 1936, kopie in: Český filmový ústav, odbor výzkumu, karton č. 1, FPS/1936.

7) Viz přípis presidenta Říšské filmové komory šéfovi filmového odboru MPOŽ Dr. Piskačovi z 10. července 1936 ve věci zákazu několika německých filmů v ČSR.

Podle těchto zásad se také postupovalo. Z filmů se odstraňovaly veškeré zmínky a scény, které by obsahovaly – mnohdy byť jen vzdáleně – zmíněné politické tendence či mohly vzbudit nežádoucí asociace.

Problém národnostních menšin v ČSR se v průběhu 30. let stával stále ožehavějším. Více než 700tisícová maďarská menšina byla na jedné straně pod bedlivým politickým dohledem příslušných úřadů, současně se však stát usiloval tuto národnostní skupinu (a samozřejmě i ostatní) získat pro myšlenku československé státnosti. Zda se to v případě Maďarů alespoň částečně podařilo zůstává otevřenou otázkou, i když některé historické skutečnosti by ukazovaly spíše na kladnou odpověď.⁸⁾

O tom, jakým způsobem byl maďarský živel na Slovensku a Podkarpatské Rusi státními úřady sledován, a to zejména z hlediska tzv. státotvorné loajality, vypovídá celá řada písemností centrálních úřadů a ministerstev.⁹⁾ Mezi ty nejvýmluvnější patří materiály týkající se půjčovny maďarských filmů Karpatfilm v Užhorodě a jejího majitele Emila Handelsmanna-Havase.

Někdy v polovině roku 1933 se obrátil majitel firmy Karpatfilm v Užhorodu Emil Handelsmann-Havas na ministerstvo obchodu se žádostí o registraci své půjčovny do seznamu filmových dovozců. Protože šlo o půjčovnu výhradně maďarských filmů, určených zejm. pro maďarské diváky na Podkarpatské Rusi a na Slovensku, věnovalo MO posuzování žádosti mimořádnou pozornost. Pro protichůdná stanoviska kompetentních orgánů a zainteresovaných osob a korporací vzhledem k otázce „státní spolehlivosti“ žadatele se problém registrace této půjčovny vlekl několik let. Vyjadřovala se k němu klíčová ministerstva a nakonec i předsednictvo ministerské rady.

MO zahájilo vyšetřování osoby uchazeče tak, že se nejprve obrátilo na MV s příslušným dotazem. Dne 31.1.1934 pak podává policejní ředitelství v Užhorodě relaci, jejíž opis byl zaslán rovněž na II. sekci min. zahraničí: „Soustavná protistátní propaganda je na Slovensku podporována morálně i finančně maďarskou vládou a iredentistickými spolky... Podezření, že byl Emil Handelsmann-Havas, redaktor novin Új Közlöny v Užhorodě, získán pro maďarské plány, zdá se býti vzhledem k minulosti Havasově a jeho povaze vůbec, odůvodněným. Nasvědčuje tomu i ta okolnost, že v poslední době zve často na Podkarpatskou Rus

8) Zde by bylo třeba srovnat životní úroveň v obou státech, stabilní a demokratický systém a relativní dodržování národnostních práv v ČSR. O tom, že část maďarské menšiny akceptovala československou státnost, hovoří i ta skutečnost, že Edvard Beneš byl v roce 1935 zvolen prezidentem republiky rovněž pomocí hlasů části maďarských poslanců.

9) Jedná se zejm. o prameny ze Státního ústředního archivu, z fondů MPOŽ, MV a MZ z let 1934–1939.

divadelní herce a kulturní pracovníky z Maďarska, a to již ne tak z finančního zájmu, nýbrž aby zde posílil maďarskou menšinu, ke které se sám hlásí.¹⁰⁾

Další hlášení došlo od zemského úřadu pro zemi Podkarpatoruskou v Užhorodě. V něm se m. j. praví: „Handelsmann byl již několikrát soudně trestán peněžitou pokutou pro tiskové delikty. Občas odjíždí do Maďarska, kde má hlavně v kruzích novinářských a spisovatelských dosti známých. Zde jest pokládán za novináře vládního... Vyslanectví ve Vídni získalo v r. 1933 o jmenovaném tuto důvěrnou zprávu: Šéfredaktor užhorodského Új Közlöny E. Havas byl na posledním kongresu novinářů v Budapešti a byl během 3hodinového přijetí tiskovým šéfem min. zahraničí získán „dobrymi slovy“ pro maďarské plány... V Budapešti byl přijat ve slyšení na více významných místech.“¹¹⁾

Zpráva Filmového svazu kinematografů v ČSR (člena FPS) z března 1935 vyznívala rovněž silně v neprospěch žadatele. Také stanovisko MZV bylo celkem jednoznačné: „MZV nemůže souhlasit s registrací jeho firmy v seznamu dovozců filmů. Dovoze maďarských filmů je třeba věnovat pečlivou pozornost a dbáti zejm. na to, aby jejich dovozce byl dostatečnou zárukou politické loajálnosti.“¹²⁾

Do hry však v tuto chvíli vstupuje vlivný ochránce Havase guvernér Podkarpatské Rusi Konstantin Hrabár, který se svým listem z 21. března 1935 osobně obrací na ministra obchodu ing. Dostálka se žádostí, aby registrace půjčovně Karpatfilm byla udělena. Odůvodňuje to tím, že Podkarpatská Rus dosud nemá vlastní půjčovnu filmů.¹³⁾ MO však vzápětí registraci odmítá. Hrabár pak píše nové přímluvy s tím, že majitel „jest spolehlivým loajálním občanem, který pracoval pro státotvornou stranu a vždy ochotně v čase potřeby nabídl své služby pro potírání iredentismu stáním úřadům“.¹⁴⁾ MO opětovně odmítá: „pro nadbytek půjčoven jsou noví žadatelé zařazováni do seznamu dovozců jen ve zcela vyjimečných případech“ a zpochybňuje rovněž otázku „politické spolehlivosti“ žadatele.

Obratný Havas se však nedává odbýt. Při návštěvě ministra obchodu na Slovensku a Podkarpatské Rusi na konci srpna 1935 se na něho obrátil listem, v němž si stěžuje na tento postup vůči své osobě, „že registrační povolení nelze mně vydati, poněvadž jsem politicky nespolehlivý“. Ostře se ohrazuje proti tomuto nařčení s tím, že požádal „velkého přítele Podkarpatské Rusi a ministra vnitra Dra. J. Černého, aby zavedl za tímto účelem vyšetřování... Vyšetřování nařízené panem ministrem bylo provedeno a výsledek toho byl, že 13 let stojím

10) Viz SÚA, fond MPOŽ, kar. 2349, složka: Seznam filmových dovozců (Karpatfilm-Užhorod), kopie téhož in: Český filmový ústav, obor výzkumu, kar. č. 1/MPOŽ.

11) Tamtéž.

12) Přípis MZV z 18. března 1935, viz tamtéž.

13) Viz SÚA, fond MPOŽ, kar. 260, složka Kinematografie-filmy I.

14) Přípis guvernéra P. R. z 15. 5. 1935 viz tamtéž.

v nejostřejším boji s nepřáteli státu, požívám důvěry jak guvernéra tak zemského úřadu Podkarpatské Rusi. Proti mému politickému působení nebylo nikdy to nejmenší vytknuto...". Znovu proto žádá vyřízení své registrace a zavazuje se, že bude dovážet „jenom maďarské jazykové, politicky úplně bezvadné filmy, a to ročně nejvýše 2“. Mimo jiných důvodů uvádí i to, že „při posledních volbách na Slovensku a Podkarpatské Rusi žijící Maďaři podali důkaz své loyálnosti, a proto zaslouží, aby ročně 1–2 dobré maďarské filmy viděli“.¹⁵⁾(!)

Aktivita Havasova trvala v tomto směru ještě v září 1935, kdy jeho opětovné urgencye znovu podpořil guvernér Hrabár, ale tentokrát i zemský prezident Rozsypal: „Pan Emil Havas jest šéfredaktorem maďarského státotvorného deníku 'Új Közlöny' a pracuje ve prospěch uplatnění státní myšlenky na Podkarpatské Rusi, a proto jeho žádost vřele doporučuji.“¹⁶⁾

Celá záležitost kolem registrace Karpatfilmu se po těchto dobrozdáních stala značně rozporuplnou a spletitou. Protože citovaná doporučení byla v naprostém rozporu s předchozími relacemi, bylo třeba zavést ve věci nové šetření. Případ se projednával na schůzích FPS a dostával se mezitím do širších souvislostí celkového dovozu maďarských filmů do ČSR.

Poprvé na tyto souvislosti upozornilo ministerstvo školství, když doporučilo vyžádat si stanovisko nejen od zemského úřadu v Užhorodě, nýbrž i od zemského úřadu v Bratislavě, „poněvadž je na dovozu a exploitaci maďarských filmů interestováno Slovensko ještě více než Podkarpatská Rus“.¹⁷⁾ Doporučuje dále „dotázati se zemských úřadů v Bratislavě a Užhorodě, v jakých zásadních mezích by se mohl pohybovat dovoz maďarských filmů do ČSR, aby státní zájem nebyl poškozen“.¹⁸⁾

Tím byla nastolena otázka posouzení, popř. přehodnocení dovozu maďarských filmů do oblastí obývaných touto menšinou. Případ registrace Karpatfilmu ustoupil mezitím poněkud do pozadí. Z odpovědí obou vyzvaných orgánů lze plasticky doložit výše naznačený přístup státních úřadů k „nestátotvorné“ menšině. Z hlášení zemského úřadu v Užhorodě z 18. listopadu 1935 vyjímáme: „Zásadním rysem maďarské zahraniční politiky jest již po řadu let myšlenka revisionismu. Tomuto účelu slouží především také celá maďarská žurnalistika bez výjimky a revisionistické idee vystupují přirozeně stále více a více též v umění filmovém. Avšak i... maďarské filmy, které nejsou vyhraněně revisionistické...,

15) Havasův dopis z 28. srpna 1935 viz SÚA, fond MPOŽ, kar. 2349, složka Seznam filmových dovozců (Karpatfilm-Užhorod), kopie téhož in: Český filmový ústav, odbor výzkumu, kar. 1/MPOŽ.

16) Přípis zemského presidenta P. R. z 26. září 1935, viz tamtéž.

17) Připomeňme v této souvislosti, že na Podkarpatské Rusi bylo v této době celkem 8 biografů, na Slovensku kolem 50, z nichž dobře prosperující kina byla zejména v maďarských oblastech. Pro srovnání: v českých zemích bylo více než 1000 biografů.

18) Přípis ministerstva školství a národní osvěty z 10. října 1935, viz tamtéž.

snaží se nepřímo vzbuzovati ve zdejších Maďarech i ostatních národnostech nemaďarských touhu po návratu k Maďarsku zkresleným vyličováním života v Maďarsku. Skoro všechny maďarské filmy, jež na zdejším území bývají promítány, slouží také nesporně k udržování známé maďarské mentality u zdejšího obyvatelstva např. vyličováním pitek za účasti cikánské hudby a důstojníků v husarských uniformách a pod. Navrhují tudíž, aby dovoz maď. filmů byl co nejvíce omezován a pokud to snad zásada reciprocity vyžaduje, dováženy byly filmy naprosto bezvadné a hodnotné.¹⁹⁾

Ze zprávy zemského presidenta v Bratislavě však již začíná vystupovat další významný aspekt tohoto problému, a sice aspekt národnostní snášenlivosti na Slovensku: „Slovenská verejnosť je predvádzaním maďarských filmov roztrpčená. Národné a kultúrne inštitúcie slovenské už viac razy protestovali proti predvádzaniu maďarských filmov poukazujúc pri tom na škodlivé následky pre úspešné konanie svojej činnosti, ako aj pre konsolidáciu tunajších pomerov vôbec...“²⁰⁾

Firma Karpafilm a otázky kolem dovozu maďarských filmů na Slovensko a Podkarpatskou Rus se stávají i předmětem ostré kritiky tisku, zejména pak slovenského. Československý filmový zpravodaj uveřejňuje 24. 12. 1936 článek „Exploitatione maďarských filmů na Slovensku“, který nekriticky napadá majitele Karpafilmu Havase za jeho dovoz maďarských filmů.²¹⁾ Proti redakci ČFZ podal poškozený Havas trestní oznámení u krajského soudu v Praze.²²⁾ Ke kritice Karpafilmu se připojil i Filmový kurýr (č. 51 z 18.12.1936) a zejména slovenský tisk (Slovenský východ z 10.1.1937). Tyto kritiky vyjadřovaly především obavy z toho, že se dovozem rozšiřuje vliv maďarských filmů po celém Slovensku. Je třeba si při tom uvědomit, že ve 30. letech velká část slovenské populace alespoň pasivně maďarštinu ještě ovládala a při praktické neexistenci samostatné slovenské filmové produkce byly takové obavy do jisté míry opodstatněné. Na Slovensku se však promítalo velké množství dovezených cizích filmů (stejně jako v Čechách), z nich jen nepatrné procento byly filmy maďarské. Není proto možné působení maďarské filmové produkce na slovenské diváky přeceňovat. Spíše zde sehrával silnou roli akcent národní a jazykový. Vzpomeňme v této souvislosti na prudký odpor českého obyvatelstva z počátku 30. let, kdy se v Praze poprvé začaly distribuovat německé zvukové filmy.

19) Viz tamtéž.

20) Přípis prezidia krajinského úradu v Bratislavě ze dne 17. 12. 1935, viz tamtéž.

21) V této souvislosti budiž poznamenáno, že přestože Karpafilmu registrace nebyla dosud udělena, byl jí povolen dovoz jednoho maďarského filmu ročně. Podle sdělení MV z 9. 11. 1937 dovezla firma Karpafilm od svého založení r. 1932 do r. 1936 celkem 5 filmů, a sice každý rok jeden.

22) Smír byl nastolen zaplacením částky 300 Kč soudních výloh žalobci a omluvným článkem ve 4. čísle ČFZ z 13. 2. 1937.

V případě registrace Karpatfilmu se mezitím dostalo MO při novém šetření do svízelné situace způsobené „různým nazíráním centrálních úřadů o politické spolehlivosti žadatele“. K celé záležitosti se nakonec muselo vyjádřit i prezidium ministerské rady, resp. jeho tiskový odbor: „Havas... jako vydavatel časopisu Új Közlöny pracoval a pracuje ve prospěch československé státní myšlenky na Podkarpatské Rusi, dovede obratně polemizovat jak s revisionistickou propagandou, tak s maďarskou místní opozicí a vyvrací úspěšně maďarské lži o ČSR a uplatňuje se i při paralysování maďarské rozhlasové propagandy proti ČSR...“ Ostatně i MV konstatuje (21. 4. 37), že po novém přezkoumání otázky státoobčanské spolehlivosti Havasovy nebylo zatím možno prokázat okolnost, svědčící o jeho protistátní nebo jinak závadné činnosti. „Tiskový odbor ministerské rady dále poukazuje na kritiku některých periodik týkající se dovozu maďarských filmů Havasovou firmou a naznačuje, „že tato věc se dotýká nacionálních citů a veřejného mínění slovenského“, a konstatuje zároveň, že „nelze posoudit, nejsou-li tyto novinářské kritiky projevem konkurenčního boje mezi interesanty o dovoz maďarských filmů“, který byl zejména na Slovensku poměrně lukrativní. Slouží ke cti tohoto nejvyššího vládního úřadu, jakož i demokratického zřízení první republiky, že ani na okamžik nebyla zpochybněna občanská práva maďarské minority v ČSR: „dovozu maďarských filmů nelze zabránit už proto, že se u nás maďarské filmy nevyrábějí, a že maďarská menšina má nárok na předvádění maďarských filmů, zejména zvukových, ve své mateřštině, pokud ovšem jsou s hlediska státně-politického nezávadny.“²³⁾

Tímto přípisem z června 1937 končí veškeré prameny k letitému sporu kolem registrace půjčovny maďarských filmů v Užhorodě. Lze se však domnívat, že po všech zmíněných peripetiích registrace Karpatfilmu udělena byla. I bez ní mohla ostatně – jak již zmíněno – dovézt alespoň jeden film za rok.

V průběhu roku 1937 zesílily ve slovenském tisku výpady proti dovozu maďarských filmů na Slovensko. Žlučovitý tón i obsah těchto článků nám zejména dnes nezní nijak vzdáleně. Z exploatace maďarských filmů na Slovensku byla obviňována pražská vláda a byly jí podsouvány různé protislovenské záměry. Kapitálová a technická slabost neumožňující rozvinout vlastní filmovou tvorbu vedla Slováky k určité frustraci, kterou si však kompenzovali svými útoky proti ústředním orgánům, jež řídily filmový obchod pro celé území státu.

Jedním z charakteristických článků tohoto druhu byl novinový článek z března 1937 pod názvem „Urobte poriadok v dovoze maďarských filmov.“²⁴⁾ Ocitujeme z něho podstatné pasáže: „V poslednom čase konštatujeme priamo

23) Přípis předsednictvu ministerské rady ze dne 28. července 1937, viz tamtéž.

24) Viz „A Zet“, 7. března 1937, č. 57.

inváziu maďarských filmov na Slovensku. Dovočná komisia pri ministerstve obchodu (míněn FPS – pozn. M. D.) bez debaty povoľuje maďarské filmy azda preto, aby oplátila Maďarom ich protesty proti nášmu Jánošíkovi v Benátkach... Slovenská tlač a slovenské kultúrne korporácie nie raz protestovali proti dovozu maďarských filmov, ale ministerstvo obchodu... nechce počuť slovenské protesty.

Príliv maďarských filmov zavinilo priamo MO... pražské firmy zahrnuli dovoznú komisiu žiadosťami o maďarské filmy. Dovočná komisia musí byť demokratická a dovoz všetkých žiadaných filmov musí povoliť.“ Dále autori článku farizejsky poukazujú na to, že chcú ukázať „svetu len svoju mieromilovnú a demokratickú menšinovú politiku. Maďarskými filmami vyhovujeme len želaniu maďarskej menšiny po ich kultúru, – ak sa im totiž podarí nájsť v maďarských filmoch aspoň stopy po kultúre“(!). Článok sa pak zabýva spôsobom, „aký by sme tento á priori povolený dovoz finančne využili pre potreby Slovenska. Za dnešného systému zisk majú len Maďari v Maďarsku a na Slovensku“. Oni kupujú a oni predávajú, – oni zarábajú,“ a prichádza s pozoruhodným nápadom: „zaľožiť slovenskú filmovú požičovňu, ktorá by bola poverená dovozom maďarských filmov. Bola by to záruka spoľahlivosti a hlavne zisk z dovozu maďarských filmov by sa mohol obrátiť na výrobu slovenských propagačných filmov (!) zejms. o lázeňských miestach na Slovensku.“

Tyto a podobné myšlenky, jež patrě libě zněly mnohým slovenským interesantům, vycházely však z naprostého nepochopení zásad tržního systému v obchodu s filmem. Monopol skupiny dovozců filmů na národnostním základě, a to ještě výlučně pro Slovensko, byl samozřejmě z mnoha důvodů nepřijatelný. Dovošní povolení se vydávalo pro celé území státu a pro všechny dovozce platily stejné podmínky.

Vraťme se však k situaci v dovozu maďarských filmů do ČSR. Filmová výměna mezi oběma státy se odehrávala – jak jsme se již zmínili – na zásadách kompenzace: za jeden dovezený maďarský film se musel vyvést jeden československý, resp. český. V této otázce však vznikala řada problémů v tom, že vyvezený čsl. film byl sice maďarskou cenzurou propuštěn, ale většinou už nebyl v Maďarsku veřejně promítán. Nebylo tomu tak patrě z důvodů politických, nýbrž ryze obchodních. Jako kompenzační filmy byly z čsl. strany nabízeny filmy označované již tehdy za podprůměrné: *Skalní ševci*, *Strýček z Ameriky*, *Cácora*, *Růžové kombiné*. O československé filmy nebyl v Maďarsku zájem také z důvodů jazykové bariéry a nákladnosti výroby titulků.

Z interní informace MO ze 4. 2. 1938 vyplývá, že „poptávka po maďarských filmech na Slovensku jest dosti čilá, že slovenské biografy na nich slušně vydělávají, takže prodej jejich jest tak přitažlivý, že na ně lze navázati jiné méně obchodní filmy, např. československé neb jiné cizozemské.... Německé verze maďarských filmů... lze hráti u nás v německém území a vyměňují se za německé verze našich filmů.... Proti častému hraní maďarských filmů však protestují

slovenské osvětové kruhy a žádají, aby dovoz těchto filmů nepřevyšoval ročně 7 – 8 filmů.²⁵⁾

Jaká tedy vlastně byla bilance v dovozu maďarských filmů do Československa? Z výročních zpráv MO vyplývají následující údaje: V roce 1935 se do ČSR dovezlo celkem 7 maďarských filmů,²⁶⁾ r. 1936 již 8 a roku 1937 stoupl počet na 12. Po silících protestech ze Slovenska a v souvislosti se zhoršujícími se vztahy mezi oběma státy byl v roce 1938 počet dovezených maďarských filmů redukován na pět. K tomu se ještě ročně vyrábělo resp. opatrovalo titulky kolem 20 filmů v jazycích národnostních menšin. I z tohoto počtu mohl tedy být určitý počet – patrně však velmi malý – určen pro maďarské diváky; přesné číslo však doložit nelze.

Ministerstvo obchodu si vyžádalo další dobrozdání od zainteresovaných úřadů a korporací. Na dotaz Filmového poradního sboru sděluje např. Ústřední svaz kinematografů (dále ÚSK – pozn. M. D.), že „maďarský film nelze vyloučiti z čsl. trhu a to jednak z důvodů zahraničně-politických (přátelštější vztah k Maďarsku), jednak a hlavně z toho důvodu, že maďarská menšina v ČSR má právo slyšet film v mateřské řeči maďarské a že takovýto film dosud nebyl v ČSR vyroben. Jest však třeba nalézt vhodný počet filmů maďarských, které by slovenské kinematografy stačily zkonsumovati bez újmy filmů domácí výroby.... Za nejlépe odpovídající a spravedlivý počet maďarských filmů povolených k dovozu do ČSR považujeme 5–8 filmů ročně.“ ÚSK žádá dále, aby zásada reciprocity byla doplněna tím, „aby čsl. filmy dovezené do Maďarska byly nejen předloženy cenzuře, ale aby také byl maďarský dovozce povinen prokázati, že film byl promítán a zejména, že byl promítán v místech, kde je československá menšina.“ Doporučuje dále, aby při povolování dovozu maďarských filmů byl přizván zástupce slovenských kinomajitelů ovládající maďarštinu a zdůrazňuje potřebu, aby „registrační poplatky z maďarských filmů byly v první řadě určeny k podpoře výroby filmů slovenských, jichž se v loňské produkci jeví citelný nedostatek.“²⁷⁾

Mezitím v březnu 1938 zastavil FPS dovoz maďarských filmů do Československa úplně a MO požádalo ministerstvo zahraničí, aby vyšetřilo, kolik čsl. kompenzačních filmů se skutečně v Maďarsku veřejně předvádělo (!). K otázce požadovaného omezení dovozu maďarských filmů do ČSR se postavilo záporně i naše vyslanectví v Budapešti ve svém přípisu z 28. března 1938:

„Podle zdejšího názoru jest přítomná doba, kdy hledáme určité normalisování vztahů s Maďarskem nevhodná k tomu, aby bylo přikročeno u nás k opat-

25) Viz SÚA, fond MPOŽ, kar. 2348, složka: Maďarsko-filmové záležitosti; kopie in: Český filmový ústav, odbor výzkumu, kar. 1/MPOŽ.

26) Pro srovnání v témže roce: USA 154, Německo 75, Rakousku 20, Francie 15 a Velká Británie 10.

27) Přípis ÚSK v ČSR ze 17. března 1937, viz tamtéž jako pozn. 25.

ření ve věci filmů, která by způsobila rozladění a působila dojmem, že jde o omezení kulturních potřeb a možností zábavy maďarské minority u nás. Nelze totiž pouštět se zřetele, že jest u nás přes 700.000 obyvatel maďarské národnosti, kteří budou vždy tvořit spolehlivý kádr návštěvníků filmů hraných v maďarské řeči. Naproti tomu my podobného káдру návštěvníků československých v Maďarsku nemáme a o československé filmy není u zdejšího obecnstva žádného zájmu. Pokud jest zde vůbec zájem o cizí filmy, přicházejí v úvahu jedině kvalitně prvotřídní filmy americké a francouzské.... Vzhledem k tomu soudí zdejší úřad, že nebylo by na místě vymáhati změnu nynější praxe v oboru filmovém.“²⁸⁾

Ministerstvo obchodu jako kompetentní orgán v této věci se ocitá v nepříjemném postavení. Na jedné straně sílí tlak ze Slovenska, žádající omezení dovozu maďarských filmů, a na straně druhé není možné tento dovoz z důvodů zahraničně politických jakož i menšinových práv Maďarů nijak razantněji redukovat. Po vyslechnutí postojů zainteresovaných úřadů a sdružení padlo k této věci konečné rozhodnutí na 145. schůzi FPS dne 18. března 1938. Bylo usneseno, „aby maďarské filmy byly povolovány tehdy, když dovozce prokáže se kompenzačním obchodem vývozem čsl. filmu do Maďarska – a censurním listem, vydaným maďarským úřadem pro ČSR.“ (Důkaz o veřejném promítání příslušného čsl. filmu tedy nebyl nakonec vyžadován, i když se o tom vážně uvažovalo). „Bude při tom vzat zřetel, aby dovoz maďarských filmů do ČSR příliš nevzrostl a aby se pohyboval mezi 6 – 8 filmy ročně.“ (!)²⁹⁾ Toto řešení znamenalo určitý ústupek požadavkům slovenské strany, ale hrála při tomto rozhodnutí i snaha vymanit se z prohlubující se zahraničně politické izolace československého státu na jaře 1938. (Jak jsme se již zmínili, byl tímto výnosem omezen dovoz maďarských filmů z počtu 12ti v roce 1937 na pouhých 5 v roce 1938.)

Postupující odstředivé tendence na Slovensku našly si téhož roku i svůj specifický výraz ve filmovém obchodu. Z okruhů pisatelů výše zmíněného článku „Urobte poriadok v dovoze maďarských filmov“ se v květnu 1938 ustavilo Konzorcium pre dovoz maďarských filmov se sídlem v Bratislavě. Jeho zakladatelé se stali slovenští majitelé několika kin v Bratislavě, v Nových Zámkoch a v dalších místech, většinou z oblastí maďarské menšiny. Vycházejíce z premis zmíněného článku, obrátili se svým memorandem na MO do Prahy. Kritizují v něm především současnou kompenzační praxi v dovozu a vývozu filmů s Maďarskem a žádají, aby – vzhledem k tomu, že maďarské filmy se exploatují zejména na Slovensku, byl právě jejich Konzorciu svěřen monopolní dovoz maďarských filmů pro Slovensko, neboť „dovoz... a exploitovanie nesmie byť zverené indife-

28) Viz tamtéž.

29) Viz tamtéž.

rentným komerčním kruhom pražským alebo brnenským,..., ale musí mať svoje sídlo a svoje korene na území Slovenska....“ V memorandu se žádá, aby

- 1) Konzorciu byl na 5 let udělen monopol na dovoz a exploataci maďarských filmů na Slovensku;
- 2) aby byla zrušena zásada kompenzace vývozce čsl. filmů do Maďarska;
- 3) protože se maďarské filmy předvádějí jen na 1/3 státního území zavazuje se konzorcium platit jen 1/3 dovozního (registračního) a cenzurního poplatku (!);
- 4) získané peníze za dovezené maďarské filmy půjdou na zvláštní „Slovenské kúpeľné konto“ a „venované budú na podopretie cudzineckého a turistického ruchu na Slovensku“.³⁰⁾

Obsah memoranda vyniká zejména neznalostí základních reálií filmové politiky v ČSR a svými militantními požadavky – dovolává se přitom specifik Slovenska – nesměřoval k ničemu jinému, než ke snaze vyvzdorovat si neúnosné výhody a systém úlev a preferencí. Podobné požadavky nebyly samozřejmě v tržním kapitalismu první republiky splnitelné, protože i kinematografie a filmový obchod byly součástí tržního hospodářství.

Ke zmíněnému memorandu si MO vyžádalo příslušná posouzení, z nichž jednoznačně vyplynulo, že navrhovaná úprava je zcela v rozporu s platnými zásadami filmové politiky.

- 1) V dovozní praxi platila zásada, že dovoz filmů nesmí být kumulován v jedné ruce a „kdyby bylo dáno jediné společnosti naprosto monopolní postavení jak v dovozu tak i v půjčování maďarských filmů na Slovensku, mělo by to neblahý vliv na cenový a vůbec celý vývoj filmového trhu na Slovensku.“³¹⁾
- 2) Upustit od kompenzace dovozu s vývozem našich filmů do Maďarska nebylo možné, protože by československé filmy vůbec do Maďarska nepronikly. Nehledě k tomu, že maďarská strana se zavedeným způsobem souhlasila.
- 3) Snížení dovozních poplatků za maďarské filmy by se stalo preceden-tem pro podobná opatření při dovozu filmů z ostatních států, pro něž platila stejná pravidla. Uvědomíme-li si, že tyto poplatky tvořily fond, z něhož se financovala čsl. filmová výroba, pak by takové snížení znamenalo zhroucení filmové produkce v ČSR. Návrh platit dovozní

30) Viz tamtéž.

31) Viz přípis ÚSK v ČSR z 20. června 1938, tamtéž.

poplatky ve výši 1/3 byly odmítnuty s tím, že dovozní povolení se vydává zásadně pro celou republiku.

- 4) Požadavek na oddělení financí z filmového obchodu na jinou hospodářskou činnost „by bylo nebezpečným praejudicem pro jednání s jinými státy, kde všude stojíme na zásadě odděleného hospodaření s filmovými penězi.“³²⁾

Ústřední svaz kinematografů ve své zprávě ještě akcentuje rozhodnutí Nejvyššího správního soudu, podle jehož výnosu „není možno vylučovati z možnosti dovozu určité osoby resp. skupiny osob, což by se však stalo nutným, kdyby návrhu konsorcia na vytvoření dovozního monopolu mělo býti vyhověno.“³³⁾

MO rovněž zpochybňuje složení konsorcia s tím, že jde o osoby „které nemají dostatečné praxe a znalosti v oboru filmovém a zejména půjčovenském, takže ani v tomto ohledu není zaručen odborný postup.“

Posledním pramenem k otázkám dovozu maďarských filmů ve 30. letech je přípis MO poslanci Národního shromáždění panu R. Liškovi do Bratislavy ve věci zmíněného memoranda. Jsou v něm velmi seriózně vylíčeny veškeré důvody, proč je toto memorandum odmítnuto a návrh konsorcia mírně označen za „neschůdný“, neboť „jeho uskutečnění by bylo velmi závažný praejudice pro celou dovozní praxi.“³⁴⁾

Jaká asi byla reakce členů konsorcia se již sice z fondu MO nedozvídáme, ale nebude tak těžké si ji představit. Jistě nebylo tak těžké označit za původce všech béd na Slovensku pražské úřady. Abychom však předešli opakovaným stereotypům, budiž na závěr uvedeno: Dovozní praxe byla taková, že dovozní poplatky za všechny v ČSR (a tedy i na Slovensku) exploatované filmy se soustředily do filmového fondu u Zemské banky v Praze. Tento fond byl spravován již zmíněným Filmovým poradním sborem při MO. Pokud se příslušnému autorovi scénáře či filmaři podařilo tuto komisi na základě kvality předloženého scénáře nebo již natočené části filmu přesvědčit o hodnotě svého díla, pak mohl z tohoto fondu čerpat určitou finanční podporu. Při posuzování předložených děl se postupovalo – jak vypovídají prameny – mimořádně přísně a odpovědně. A je třeba předeslat, že u této komise se mohl ucházet o podporu každý občan státu či korporace, která měla co nabídnout. Pokud tomu však bylo ze strany slovenských filmových tvůrců během 30. let jen ve zcela nepatrné míře, pak to zajisté nebylo způsobeno diskriminací ze strany Prahy. Příčiny této skutečnosti je proto třeba hledat někde jinde.

32) Viz odpověď MO na memorandum z 14. 7. 1938, tamtéž.

33) Viz pozn. č. 31.

34) Viz pozn. č. 32.

SUMMARY

The Cultural and Political Background of the Import of Hungarian Films into Czechoslovakia in the Late 1930s

Miloš Dostál

Since the constitution of the Czechoslovak Republic in the autumn of 1918 and during the whole inter-war period, Hungary had pursued a revisionist policy. This was reflected in the relations between the two countries and was expressed specifically in the exchange of films.

The Hungarian films imported into Czechoslovakia in the thirties were screened mainly in Slovakia and Ruthenia, where there was a Hungarian ethnic minority consisting of more than 700.000 persons. The imported Hungarian films were strictly censored by the respective Czechoslovak authorities: the film censor's office, forming part of the Ministry of Interior (as regards the problems of the security of the state and those of morality) and the Cinematographical Advisory Board, consisting of the representatives of several ministries and film companies. This Board was attached to the Ministry of Trade and was competent to deal with all the problems connected with the production, and subsidizing, of Czechoslovak films and the import and export of films. The Czechoslovak side suspected that Hungarian revisionism might be exported to Czechoslovakia through films and was afraid of political indoctrination. Therefore, only Hungarian films free of political slants or of slants that merely might have been deemed to be such, were imported into Czechoslovakia.

Many archive documents from central authorities and ministries give evidence of the way in which the activities of the Hungarian ethnic minority in Slovakia and Ruthenia were followed, especially as to so-called loyalty to Czechoslovakia's statehood. Very interesting documents concern especially a request for the registration of the Hungarian „Karpafilm” distribution company, based in Užhorod, the capital of Ruthenia. As this was a firm for the distribution of Hungarian films intended for the Hungarian cinemagoers in Ruthenia and Slovakia, the Ministry of Trade closely examined the „political and state reliability” of the applicant, importer Emil Havas-Handelsmann. The registrations of this film distribution company dragged on for several years. Police authorities, authorities of lands, the ministries interested in this matter and, finally, the Prime Minister's office gave their opinions. The problem was that some authorities and film companies considered the applicant to be a covert exponent of Hungarian revisionism while others regarded him as a reliable supporter of Czechoslovakia's statehood.

Subsequently, the problem of the registration of Karpafilm grew into the more general problem of the import of Hungarian films into Czechoslovakia, especially Slovakia. Among people interested in spreading Slovak culture, the increasing import of Hungarian pictures was felt to be an attack against the process of the Slovaks' realization of their national identity. In the Slovak press, attacks were spreading against the number of the Hungarian films imported into Slovakia; this number increased every year and reached

12 in 1937. The exploitation of these films in Slovakia was blamed on the government in Prague and anti-Slovak intentions were attributed to it. Under the pressure coming from Slovakia, where the limitation on this import was demanded, and because the exchange of films between the two countries was stagnant as a result of Hungary's lack of interest in Czechoslovak films, the import of Hungarian films into Czechoslovakia was stopped at the beginning of 1938. It was renewed in the spring of 1938, but the total of the films imported annually was to be reduced to 6-8.

The authorities in Prague were always in a very delicate situation as to the import of Hungarian films into Slovakia. On the one hand, they were criticized by the Slovak side for undermining the Slovaks' national consciousness, but on the other they were aware of the ethnic rights of the Hungarian minority. Credit shall be given to these authorities and the democratic regime in pre-war Czechoslovakia for having never cast doubt, in spite of the objections expressed by Slovaks, upon the right of the Hungarians living in Czechoslovakia to watch films made in their mother tongue. It can be assumed that this attitude played its role, which was not negligible, in gradually winning the Hungarian minority in Czechoslovakia for the idea of its statehood.